

ПОСМЕРТНА РЕПРОДУКЦІЯ ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ І ЦИВІЛЬНИХ: ЗАСАДИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Островська Богдана Василівна,

доктор юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України,
професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету

У статті представлено наукове дослідження, спрямоване на вирішення демографічної кризи в Україні шляхом запровадження правової реформи у сфері допоміжних репродуктивних технологій, а саме через законодавче регулювання посмертної репродукції в Україні в умовах воєнного часу.

Метою статті є висвітлення практичної можливості використання допоміжних репродуктивних технологій в Україні у сфері посмертної репродукції людини, насамперед для військовослужбовців, під час війни в Україні задля збереження генофонду українського народу. Для реалізації цієї реформи представлено пропозиції відповідних законодавчих змін.

У дослідженні відображено важливість охорони репродуктивного здоров'я населення у воєнний час з метою повоєнного відновлення держави. Зокрема, обґрунтовано перспективи запровадження послуг з посмертної репродукції на рівні державних програм також для цивільних осіб з метою забезпечення продовження роду у випадках поганих медичних прогнозів для осіб, які страждають на небезпечні для їх життя захворювання після їх лікування чи смерті. Крім того, пропонується розвивати в Україні передовий досвід посмертного вилучення репродуктивних клітин.

Загалом, у статті порушено питання суб'єктів та обсягу надання послуг, джерел їх фінансування, правового статусу дітей, уніфікації правової термінології, правової відповідальності тощо.

Результати дослідження спрямовані на розробку новел в українському законодавстві у сфері прав людини, які пропонують до розгляду та подальшого обговорення на рівні міжгалузевих робочих груп при здійсненні ними законотворчої діяльності у сфері допоміжних репродуктивних технологій. Законодавчі зміни в цій сфері, зокрема, допоможуть розв'язати проблему регулювання державою послуг сурогатного материнства в Україні, що переважно здійснюються на комерційній основі приватними медичними закладами. Це дасть змогу батькам військовослужбовців та чоловікам військовослужбовиць брати участь у програмі сурогатного материнства з використанням генетичного біологічного матеріалу загиблих родичів.

Ключові слова: посмертна репродукція, допоміжні репродуктивні технології, продовження роду, право на біологічне батьківство / материнство, військовослужбовці, людський репродуктивний біоматеріал, посмертне вилучення репродуктивних клітин, правовий статус дітей, генофонд українського народу.

Ostrovska Bohdana. Postmortal reproduction for military and civilians: foundations and prospects of legal reform in conditions of war

The article presents a scientific study aimed at addressing Ukraine's demographic crisis through legal reform in assisted reproductive technologies, specifically by regulating posthumous reproduction in wartime.

The purpose of this study is to demonstrate the practical potential of using assisted reproductive technologies in Ukraine for posthumous human reproduction, primarily for military personnel during the ongoing war, to preserve the Ukrainian gene pool. Relevant legislative proposals are provided to support this reform.

The study emphasizes the importance of safeguarding reproductive health during wartime to facilitate postwar national recovery. It particularly supports the introduction of posthumous

reproductive services within state programs, including options for civilians, to ensure family continuity after a person's death, especially in cases with a poor medical prognosis for individuals suffering from life-threatening conditions. Furthermore, it advocates for developing Ukraine's advanced experience in posthumous reproductive cell retrieval.

The article addresses issues concerning the subjects and scope of these services, financing sources, the legal status of children, standardizing legal terminology, and liability.

The findings aim to inspire legislative innovations in Ukraine related to human rights, which are proposed for review and discussion by interdisciplinary working groups involved in legislative processes regarding assisted reproductive technologies. These legal reforms are particularly significant in regulating surrogacy services, predominantly provided on a commercial basis by private clinics, enabling fathers of military personnel and husbands of military spouses to participate in surrogacy using the genetic material of deceased relatives.

Key words: *posthumous reproduction, assisted reproductive technologies, procreation, right to biological paternity/maternity, military personnel, human reproductive biomaterial, posthumous reproductive cell retrieval, legal status of children. gene pool of the Ukrainian people.*

Протягом десятиліть війни, що триває на території України з Російською Федерацією, демографічна криза стала надзвичайно гострою, а питання збереження генофонду українського народу стало вагомим проблемою. Головним завданням подолання цієї проблеми є відновлення народжуваності в умовах високої смертності. Тому охорона репродуктивного здоров'я у воєнний час стає запорукою покращення демографічних показників у повоєнний період.

Основний акцент робиться на розробці законодавства, яке регулює допоміжні репродуктивні технології (далі – ДРТ), насамперед посмертну репродукцію для військовослужбовців та інших осіб, залучених до оборони Української держави, діяльність яких пов'язана з високим ризиком травмування або захворювань, що можуть заподіяти непоправної шкоди їх репродуктивному здоров'ю.

Важливі ідеї щодо забезпечення наступності поколінь та збереження життя прийдешніх поколінь закладено в Концепції Збереження генофонду нації під час мобілізації № 22/012532-еп від 05.10.2015 року [1]. У ній пропонувалося надавати перевагу призову чоловіків 40–65 років, зумовлюючи це тим, що такий вік «дає змогу виконувати поставлені завдання, а головне – [є] більша вірогідність того, що в чоловіків указаної вікової групи вже є діти [...], і цим збільшується вірогідність того, що з їх смертю генофонд нації буде збережено, і родини не втрачатимуть без сліду своїх рідних». Натомість зі смертю 20–30-річних чоло-

віків незворотно зменшується генофонд нації, оскільки здебільшого в них ще немає дітей.

Надалі ідея необхідності збереження нації знайшла свій розвиток уже під час повномасштабного російського вторгнення в Україну. У петиції «Створення державної програми зі збереження та захисту генофонду української нації» від 05.08.2022 року ініціюється створення «на законодавчому рівні Державної програми зі збереження та захисту генофонду української нації» [2]. У межах такої програми пропонувалося: «надати за державний кошт можливість усім військовослужбовцям репродуктивного віку (чоловікам і жінкам) за власним бажанням зберегти свій генетичний біологічний матеріал у спеціальному банку з метою забезпечення продовження роду в разі їх загибелі чи втрати репродуктивної функції; забезпечити за державний кошт для дружин військовослужбовців можливість проведення процедур ДРТ з використанням генетичного біологічного матеріалу їхніх чоловіків у разі їх загибелі чи втрати ними репродуктивної функції; надати право батькам військовослужбовців та чоловікам військовослужбовиць брати участь у програмі сурогатного материнства з використанням генетичного біологічного матеріалу загиблих родичів та забезпечити за державний кошт проведення необхідних репродуктивних процедур за цією програмою; забезпечити інформування військовослужбовців та членів їхніх сімей про можливість такої державної програми та її

важливість для збереження генофонду нації».

Надалі ухвалений ВРУ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» № 3496-IX від 22.11.2023 року визначив принципи забезпечення реалізації репродуктивних прав людини захисниками України в разі отримання ними травм або захворювань, що впливають на їхні репродуктивні функції [3]. У ньому йдеться про право на посмертне використання збережених репродуктивних клітин осіб, причетних до виконання ними свого військового (службового) обов'язку, пов'язаного із захистом Батьківщини, оскільки навіть за ймовірності їх повернення живими ризик мати безпліддя серед таких осіб надзвичайно високий. Це зумовлено значним рівнем травматизму, впливом хімічних і токсичних сполук, поширеністю інфекційних захворювань та їх переходом у хронічну форму, впливом температур (перегрівом / переохолодженням), постійним стресом, недосипанням, загальним фізичним і психічним виснаженням. Усі ці та інші фактори разом мають украй негативний вплив на репродуктивну систему людини.

Водночас убачається перспективною можливість поширення зазначеного права на посмертну репродукцію на всіх громадян України. Відмінність має полягати у витратах на забір і зберігання (кріоконсервацію) репродуктивних клітин військовослужбовців та зазначених у законі осіб, які мають бути покладені на держбюджет, а для цивільних осіб оплата аналогічних послуг має здійснюватися їх власним коштом.

Це право слід також закріпити за іноземними легіонерами, які як добровольці стоять на обороні української держави та світової безпеки й перебувають на офіційній службі в Інтернаціональному легіоні територіальної оборони Збройних сил України [4]. Крім того, при розробці відповідного законопроекту у сфері надання послуг з ДРТ військовослужбовцям-іноземцям слід обов'язково враховувати внутрішнє право країн їх резидентства з метою уникнення правових колізій

у процесі визнання батьківства (зокрема, через процедуру всиновлення), особливо у випадках, коли їх національне законодавство обмежує / забороняє відповідні послуги для своїх громадян [5].

Питання оплати послуг ДРТ слід також брати до уваги при формуванні бюджету, оскільки процедура забору репродуктивного біоматеріалу для жінок є набагато дорожчою, ніж для чоловіків. Її вартість сягає 70 тис. грн, бо вона потребує попередньої гормональної стимуляції та медичного втручання, а також є значно тривалішою по часу.

Окремо доцільно врегулювати правові засади надання послуг з ДРТ з метою здійснення посмертної репродукції за кордоном у разі неможливості їх отримання в Україні, включно з процедурою перетину кордону особою та її репродуктивного біоматеріалу.

Важливим аспектом є захист прав осіб з обмеженими можливостями при реалізації їх права на посмертну репродукцію, зокрема, які набули інвалідності в результаті російської збройної агресії, а також повне забезпечення їх прав людини та запобігання будь-яким проявам дискримінації щодо них у процесі застосування ДРТ.

Необхідно також закріпити в законі (включно з кримінальним кодексом) питання правової відповідальності (за службову недбалість, підміну репродуктивного біоматеріалу тощо), оскільки тема штучної репродукції *a priori* пов'язана із загрозою торгівлі органами та людьми. Тому слід заборонити продаж репродуктивного біоматеріалу людини, адже його комерційне використання є формою торгівлі органами та дітьми (насамперед ембріонами), за що має наставати кримінальна відповідальність. Допустимим є лише його донорство.

Тема посмертної репродукції стосується багатьох правових аспектів, які вимагають закріплення у вигляді законодавчих новел щодо захисту репродуктивних прав людини. А саме майнових й особистих немайнових прав людини щодо отримання юридично дійсної прижиттєвої згоди, застосування методу сурогатного материнства, реєстрації народження дитини, особливо якщо її батьки не пере-

бували в зареєстрованому шлюбі, визнання батьківських прав, спадкування тощо.

У контексті цієї проблематики слід указати «Стратегію демографічного розвитку України на період до 2040 року» (далі – Стратегія), яка була схвалена Розпорядженням КМУ від 30 вересня 2024 року № 922-р та розроблена Міністерством соціальної політики України за підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні (UNFPA), спільно з Інститутом демографії та проблем якості життя НАН України та іншими міжнародними партнерами та експертами з демографії [6]. Ця Стратегія «спрямована на подолання ключових демографічних викликів, що загострилися через збройну агресію». Серед основних її завдань – створення умов для підвищення рівня народжуваності та підтримка сім'ї (стратегічна ціль 2). Однак у ній не визначено конкретних кроків, що могли б бути дієвим засобом її реалізації з метою покращення демографічної ситуації в Україні. А саме необхідність внесення законодавчих змін у чинне законодавство.

Водночас «Планом заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року», розробленому КМУ, як окреме завдання визначається також «покращення репродуктивного здоров'я нації» [7]. Для його реалізації передбачаються низка заходів, як-от: 5) удосконалення законодавства щодо застосування репродуктивних технологій протягом 2025–2027 років, що є найголовнішим із запропонованих вище кроків та основою для запровадження ефективних змін у цій сфері.

Тож перейдемо до розгляду конкретних аспектів, які потребують внесення низки актуальних змін. Оскільки раніше національне законодавство, зокрема цивільне право, не передбачало можливості зачати дитину після смерті спадкодавця, наразі це породжує необхідність визначення правового статусу дітей, народжених таким шляхом, пов'язаного з їх спадковими правами. А саме – включення їх до кола спадкоємців за законом і за заповітом. Для цього потрібно внести законодавчі зміни до Цивільного

кодексу України (далі – ЦКУ). Також це питання торкається їх соціальних пільг як дітей загиблих військовослужбовців та дітей війни, якщо вони народяться у воєнний період. Тобто це насамперед прямо стосується положення статті 1261, яке визначає: «У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті...», що потребує заміни на «...у тому числі зачаті після смерті спадкодавця або оголошення його померлим та народжені після його смерті...» [8]. За аналогією це стосується й дітей спадкодавця, який не перебував у зареєстрованому шлюбі.

Ключовим питанням є отримання прижиттєвої письмової згоди (розпорядження / нотаріально посвідченої заяви) особи на випадок смерті стосовно використання її репродуктивного біоматеріалу. Відповідно до чинного законодавства, наразі це неможливо юридично ні оформити у вигляді довіреності, ні отримати в процесі спадкування. Згідно з пунктом 6 частини 1 статті 248 ЦКУ, що стосується припинення представництва за довіреністю: «представництво за довіреністю припиняється у разі: 6) смерті особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання її недеєздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності. У разі смерті особи, яка видала довіреність, представник зберігає своє повноваження за довіреністю для ведення невідкладних справ або таких дій, невиконання яких може призвести до виникнення збитків» [8]. Тому ця стаття потребує доповнення новою нормою, яка стосуватиметься посмертного використання репродуктивного біоматеріалу людини. Крім того, використання репродуктивного біоматеріалу після смерті особи стосується особистих немайнових прав людини, оскільки згідно із частиною 3 статті 269 ЦКУ воно «тісно пов'язане з фізичною особою». А згідно з пунктом 1 частини 1 статті 1219 ЦКУ, особисті немайнові права не входять до складу спадщини тому, що «нерозривно пов'язані з особою спадкодавця». Відповідно, внесення змін до чинного законодавства вкрай необхідне.

Водночас у законодавстві має бути визначений правовий статус і самого репродуктивного біоматеріалу людини, відмінного від усіх інших вилучених органів людини, які застосовують для трансплантації, оскільки він передбачає біологічні процеси, необхідні для повноцінного зародження життя, а отже, народження людини. А такою характеристикою не володіє жодний із вилучених органів людини. При цьому принциповим питанням має бути розширення змісту поняття «репродуктивний біоматеріал людини», яке повинно містити не лише чоловічі та жіночі репродуктивні клітини (гамети), а й репродуктивні тканини й ембріони. Наприклад, використання репродуктивних тканин зумовлено тим, що в деяких випадках військовослужбовиця може мати протипоказання до здачі репродуктивних клітин, пов'язані з необхідністю застосування до неї гормональної терапії перед забором яйцеклітини [9].

Окремим питанням, яке потрібно чітко закріпити в законодавстві, є відповідальне зберігання репродуктивного біоматеріалу. Особливу увагу слід приділити строку його зберігання в кріоконсервованому вигляді, який майже необмежений за часом. Науково доведено, що статеві клітини та ембріони можна зберігати протягом тривалого часу без шкоди для їхньої якості. Фактично, були успішні випадки народження здорових дітей з ембріонів, які були заморожені на термін до 30 років [10]. Це дасть змогу уникнути проблем, пов'язаних з його незаконною утилізацією (знищенням), що загалом можливо лише за вільним волевиявленням особи, яка здала на зберігання власний репродуктивний біоматеріал.

Оскільки репродуктивний біоматеріал людини може зберігатися фактично безстроково, його знищення є позбавленням останньої можливості мати генетично рідну дитину після загибелі одного з подружжя / партнера, який / яка здала його на зберігання з метою майбутньої реалізації їх права на біологічне батьківство / материнство [11].

Принципово важливим є запровадження створення державних кріобанків для зберігання репродуктивного біома-

теріалу, оскільки їх кількість в Україні не є достатньою для задоволення нагальних потреб, пов'язаних із забезпеченнями послугами з ДРТ всіх громадян, які цього потребують [12]. Наразі деякі приватні клініки також зголосилися допомогти військовим. Однак у програмі вони братимуть участь лише за умови покриття витрат на зазначені вище процедури. Загалом забезпечення таких програм (проектів) бюджетним коштом або з інших джерел, не заборонених законодавством, як зазначається в «Експертному висновку Міністерства фінансів України до проекту закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з метою забезпечення прав учасників війни на біологічне посттравматичне батьківство/материнство» згідно зі статтею 27 Бюджетного кодексу України» від 23.09.2022 року № 07050-07-3/21712 сприятиме реалізації права вищезазначених осіб, які віддали своє життя за захист України, на біологічне батьківство (материнство) [13]. Тому після їх смерті держава має нести моральний обов'язок забезпечити можливість (закріпленої як право) бути народженим (ба більше, зачатими) їх нащадкам, що є, по суті, їх правом на продовження роду.

Дотичним до цього питання є визначення кола суб'єктів (осіб), уповноважених на посмертне використання репродуктивного біоматеріалу загиблої особи. До таких осіб можемо зарахувати насамперед другого з подружжя або особу, яка фактично проживала разом із загиблим однією сім'єю як дружина / чоловік, при цьому не перебуваючи в зареєстрованому шлюбі. Тоді постає друге питання, чи варто обмежитися лише цією особою, чи слід розширити це право на вільний розсуд особи на основі відповідного правового оформлення її прижиттєвої волі, подібного до розпорядження на випадок смерті військового [14].

Потрібно окремо окреслити випадки коли гине військовослужбовиця, оскільки в цьому разі єдиним способом реалізації посмертної репродукції з використанням жіночих репродуктивних клітин є застосування методу сурогатного материнства, доки у світовій медичній практиці ще не розвинуті технології штучної

матки. Зокрема, послуги сурогатного материнства надають лише подружнім парам, оскільки копія свідоцтва про шлюб є обов'язковим документом. Тому процес залучення сурогатної матері в разі посмертної репродукції також потребує правового регулювання у вигляді доповнення вищезазначеного Порядку відповідним положенням.

Крім того, слід визначити подальшу долю кріоконсервованого репродуктивного біоматеріалу в разі смерті обох із подружжя. Це порушує питання розширення прав батьків загиблих на реалізацію програм посмертної репродукції з використанням репродуктивного біоматеріалу їхніх дітей та за участі сурогатної матері, що є досить контроверсійним питанням. Це також спонукає до врегулювання процедури донорства з метою народження дитини шляхом застосування ДРТ. Це питання має бути врегульовано прижиттєво, на час забору репродуктивного біоматеріалу.

У вищезгаданій петиції «Створення державної програми зі збереження та захисту генофонду української нації» від 05.08.2022 року №22/155070-еп підкреслюється, що запозичення Україною досвіду розвинених країн, як-от США та Ізраїль у сфері посмертної репродукції має вагоме значення для забезпечення репродуктивних можливостей військових, які, що дуже ймовірно, можуть зіткнутися з безпліддям, враховуючи високонебезпечний і стресовий характер військової служби, а також вплив зовнішнього середовища або ж медичного лікування в результаті поранень чи захворювань [2]. Зазвичай такі програми проводять через військові шпиталі та клініки, що забезпечує військовослужбовцям доступ до необхідної медичної підтримки.

Слід також зважити на необхідність перейняття вдалого досвіду Ізраїлю щодо посмертного вилучення репродуктивних клітин, яке запитують один із подружжя або батьки зазвичай молодих солдатів, які загинули під час військової служби. З огляду на медичні дослідження і наявну практику, чоловічі репродуктивні клітини залишаються життєздатними ще протягом двох діб після смерті людини. Загалом ці питання стосуються їх вилу-

чення в особи, якій констатували смерть мозку, у відділенні інтенсивної терапії або ж від померлої особи протягом 24–36 годин після смерті [15]. Це явище було вже відоме протягом близько двадцяти років, та воно різко зросло в перші дні після теракту, вчиненого терористичною організацією ХАМАС в Ізраїлі 7 жовтня 2023 року як миттєва суспільна реакція на пряму екзистенційну загрозу для всіх тих, хто постраждав, як цивільних осіб, так й ізраїльських солдатів, які захищали країну [16]. Масштаб цієї трагедії дав поштовх до стрімкого розвитку та вдосконалення законодавства цієї галузі відповідно до викликів часу. Наразі під час війни українська влада має враховувати різні сценарії розвитку подій, щоб мати можливість за потреби оперативно відреагувати, будучи заздалегідь підготовленою.

Водночас запровадження послуг з посмертної репродукції також для цивільних осіб має низку вагомих переваг, як-от збереження фертильності особи за життя шляхом кріоконсервації її репродуктивного біоматеріалу (репродуктивних клітин, тканин або ембріонів) перед початком лікування. Воно могло б сприяти забезпеченню продовженню роду у випадках поганих медичних прогнозів для осіб, які страждають на небезпечні для їх життя захворювання після лікування чи смерті. Наприклад, за необхідності застосування хіміотерапії для онкологічних пацієнтів, що, як наслідок, справляє високопотенційний негативний вплив на здатність людини мати дітей. А також для забезпечення продовження роду після смерті особи, зокрема у випадках поганих медичних прогнозів для осіб, які страждають на небезпечні для їх життя захворювання, що в цьому контексті означає високу ймовірність смерті внаслідок її прогресування. При цьому актуалізується питання застосування посмертної репродукції в процесі надання паліативної допомоги [17].

У медичній літературі посмертну допоміжну репродукцію класифікують як планову та позапланову. Планова передбачає кріоконсервацію репродуктивних клітин, тканин або ембріонів

перед смертю, а також збереження фертильності перед хімієтерапією або військовою службою. Вона передбачає чітку згоду особи щодо використання її зібраного біоматеріалу помертню. Планова ж зазвичай сприймається у свідомості суспільства як менш контроверсійна, порівняно з позаплановою. Суперечливим є те, що позапланова передбачає передсмертне або посмертне вилучення гамет або репродуктивних тканин у разі неочікуваної смерті або хвороби. Попри те, що випадки позапланової посмертної репродукції є рідкісними, їх широко обговорювали в науковій літературі та медіа через етичні аспекти, що порушує серйозні питання стосовно згоди померлого та турботи про нащадків, бо є суттєва відмінність (юридична, медична, етична і психологічна) в заборі репродуктивного біоматеріалу від живої людини та від померлої. Окреме питання, що також потребує розгляду з огляду на його етичність та юридичні й техніко-медичні особливості проведення процедури, стосується забору репродуктивних клітин чи тканин у неповнолітніх перед лікуванням для збереження їх фертильності, а також, як уже зазначалося, безпосередньо перед смертю (*perimortem*) чи посмертно (*postmortem*).

Така перспективна практика може застосовуватися і для пацієнтів, які страждають на онкологічні захворювання та змушені проходити високотоксичне лікування (гонадотоксичну терапію), що передбачає такі методи лікування, як хімієтерапія, променева терапія та хірургічне втручання. Ці методи лікування можуть значно пошкодити системи організму людини та негативно вплинути на його репродуктивну функцію, а саме чоловічі й жіночі репродуктивні клітини, а також органи й залози, відповідальні за репродуктивні гормони. Усе це часто призводить до зниження фертильності та безпліддя. Тому таких пацієнтів слід проінформувати про варіанти збереження фертильності та майбутньої репродукції перед таким лікуванням. Такі послуги надають значну психологічну підтримку як паліативним хворим, які страждають на важку чи смертельно небезпечну хворобу, так і їх родинам.

Отже, прогрес у ДРТ, включно з кріоконсервацією репродуктивного біоматеріалу людини та заплідненням *in vitro*, уможливив їх використання після смерті людини. У повоєнний період це є важливим стратегічним напрямом збереження генетичної спадщини. У такий спосіб завдяки застосуванню програм з посмертної репродукції сім'ї можуть підтримувати генетичний зв'язок із загиблими. Крім того, успішна реалізація таких програми, а саме народження дитини, містить важливий емоційний складник, що характеризується наявністю компенсаторної функції, яка є важливим засобом психотерапії для підтримання ментального здоров'я при посттравматичних розкладах у вдів / удівців / рідних. Для деяких сімей народження дитини є способом повернути відчуття того, що життя не зупинилося, а продовжується навіть після смерті близької людини. Тому використання досягнень науково-технічного прогресу у сфері посмертної репродукції є не лише визначними можливостями нашого часу, а й нагальною необхідністю для збереження генофонду українського народу з метою відбудови України та її подальшого сталого розвитку.

У цьому контексті слід визначити такі принципові питання, які зумовлюють необхідність усунення прогалин у чинному законодавстві [18].

Насамперед слід зазначити, що ДРТ розглядаються як інструмент для збереження та відновлення генофонду нації, враховуючи катастрофічні демографічні втрати чоловіків репродуктивного віку під час війни, а також жінок і дітей.

Запліднення за допомогою репродуктивного біоматеріалу померлого військовослужбовця / військовослужбовиці або трансфер ембріонів, зачатих *in vitro* після їх смерті, є способом реалізації їх права на біологічне батьківство / материнство.

Наразі в Україні значна проблема термінової розробки та вдосконалення національного законодавства щодо ДРТ, щоб відповідати викликам воєнного часу та забезпечувати збереження генофонду нації. При цьому слід урахувувати євроінтеграційні процеси України та необхідність уніфікувати всі нормативно-правові акти у сфері репродукції людини, євро-

пейське законодавство та міжнародне право.

На порядку денному має бути розширення поняття репродуктивного біоматеріалу людини, визначення якого має містити не лише репродуктивні клітини, а й репродуктивні тканини та ембріони.

Можливість використання репродуктивного біоматеріалу померлої людини порушує низку етичних питань, а тому врахування біотичних принципів є важливим ключовим елементом усієї політики у сфері ДРТ.

У разі загибелі військовослужбовиці актуалізується питання застосування методу сурогатного материнства, що стає єдиним способом реалізації посмертної репродукції з використанням її репродуктивного біоматеріалу. Нагадаємо, що з моменту здобуття незалежності Україна стала відома як один зі світових лідерів за доступністю послуг ДРТ для іноземців, насамперед сурогатного материнства. У цій сфері вона набула слави європейського центру репродуктивного туризму. Протягом багатьох років це була ніша приватного бізнесу. Настав час узяти це питання під державний контроль та забезпечити українським жінкам право народжувати, щоб запобігти вимиранню нації та для відновлення українського генофонду [19].

Критичний аналіз демографічної ситуації в Україні (низька народжуваність поряд з високою смертністю) додатково вимагає спрямування державної політики на підтримку батьківства, материнства та дитинства вже зараз й особливо в період повоєнного відновлення.

Потребує чіткого визначення правовий статус дітей, зачатих або імплантованих *in utero* (у перекладі з лат. – внутрішньо-утробно) після смерті їх батька / матері, а також регулювання їх спадкових прав.

Фінансування послуг з допоміжної репродукції для військовослужбовців та осіб, причетних до захисту України, визначених у законі, повинно покриватися з державного бюджету, тому такі особи мають бути повністю звільнені від витрат на забір та зберігання репродуктивного біоматеріалу, а також процедуру запліднення. Сюди ж слід уналежнити іноземних легіонерів.

Забезпечення пільг дітям загиблих військовослужбовців та поліцейських також має бути закладено в держбюджет.

Оскільки участь у бойових діях передбачає ризики отримання інвалідності, то питання захисту прав осіб, які, насамперед, набули інвалідності в результаті російської збройної агресії, від дискримінації в процесі застосування ДРТ при реалізації їх права на посмертну репродукцію має бути гарантований державою.

Важливо врегулювати питання правової відповідальності за службову недбалість та підміну репродуктивного біоматеріалу людини, оскільки це пов'язано з ризиками торгівлі органами і дітьми (ембріонами).

Слід заборонити продаж репродуктивного біоматеріалу людини, адже його комерційне використання також є формою торгівлі органами та людьми, за яку має наставати кримінальна відповідальність.

Допустимим є лише донорство репродуктивного біоматеріалу людини.

Необхідно врегулювати процедуру надання послуг з посмертної репродукції за кордоном у разі неможливості їх отримання в Україні.

Запозичення передового досвіду Ізраїлю та США щодо посмертного вилучення репродуктивних клітин / тканин та його розвиток в Україні дасть можливість бути підготовленим до запобігання раптовим демографічним втратам та швидко реагувати в екстремальних умовах завдяки досягненням біомедицини.

Використання досягнень біомедицини щодо здійснення посмертної репродукції та правове регулювання вищезазначених аспектів цієї сфери правовідносин слугуватиме вирішенню вагомої проблеми демографічної кризи в Україні та збереження репродуктивних можливостей її громадян. І для цього наразі наявні всі практичні можливості. Тому ухвалення відповідного законодавства, розробка і впровадження державних програм у сфері ДРТ, насамперед для зростання рівня народжуваності, є важливим перспективним напрямом реалізації державою політики повоєнного відновлення України як її стратегічної цілі для забезпечення відновлення спроможності держави в усіх її галузях на десятиліття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція «Збереження генофонду нації під час мобілізації», від 05.10.2015 року № 22/012532-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/12532> (дата звернення: 29.08.2025).
2. Петиція «Створення державної програми зі збереження та захисту генофонду української нації», від 05.08.2022 року № 22/155070-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/155070> (дата звернення: 29.08.2025).
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство) : Закон України від 22.11.2023 р. № 3496-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-IX#Text> (дата звернення: 29.08.2025).
4. Інтернаціональний легіон Територіальної оборони України. Офіційний сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. 07.04.2022 року. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/internatsionalnyy-lehion-terytorialnoi-oborony-ukrainy/> (дата звернення: 29.08.2025).
5. Науково-експертний висновок з окремих питань правового статусу іноземців, які тимчасово перебувають на території України, в частині користування ними правами в сфері охорони здоров'я, зокрема стосовно рівності їх прав та прав громадян України щодо отримання послуг в сфері допоміжних репродуктивних технологій. № 110 від 07.05.2024 р. Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України. URL: <https://lawmaking.academy/naukovo-ekspertna-diyalnist-2/> (дата звернення: 29.08.2025).
6. «Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-demohrafichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-922r-300924> (дата звернення: 29.08.2025).
7. План заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-realizatsii-u-20242027-rokakh-stratehii-demohrafichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-i011124-1091> (дата звернення: 29.08.2025).
8. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, №№ 40–44, Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.08.2025).
9. Зберігання тканини яєчника: шанс на народження дитини. URL: <https://cryobank.ua/uk/articles-uk/zberigannya-tkanini-yayehnika-shans-na-narodzhennya-ditini/> (дата звернення: 29.08.2025).
10. Cryopreservation and Storage of Biological Materials Process. URL: <https://silkmedicalclinic.com/cryopreservation-and-storage-of-material/#:~:text=Germ%20cells%20and%20embryos%20can,as%20long%20as%2030%20years> (дата звернення: 29.08.2025).
11. Островська Б. В. Збереження генофонду України: національна стратегія захисту. XIV Міжнародна науково-практична конференція «Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи», м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р. С. 107–110. URL: <https://nas.academia.edu/BohdanaOstrowska> (дата звернення: 29.08.2025).
12. Островська Б. В. Діти in vitro: українські реалії приватноправового регулювання. *Нове українське право*. 2022 (1). С. 69 (С. 64-70). URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.9> (дата звернення: 29.08.2025).
13. Експертний висновок Міністерства фінансів України до проекту Закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з метою забезпечення прав учасників війни на біологічне посттравматичне батьківство/материнство» згідно зі статтею 27 Бюджетного кодексу України від 23.09.2022 року № 07050-07-3/21712. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2957761.pdf (дата звернення: 29.08.2025).
14. Про затвердження Порядку та строків передачі військовослужбовцем оригіналу особистого розпорядження командирів військової частини, командирів / керівників

підрозділу органу (служби, військового формування) для зберігання в особовій справі : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2024 р. № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

15. Raziel A., Friedler S., Strassburger D., Kaufman S., Umansky A, Ron-El R. Nationwide use of postmortem retrieved sperm in Israel: a follow-up report, *Fertility and Sterility*. Vol. 95, Iss. 8, 2011, PP. 2693–2695. URL: <https://doi.org/10.1016/j.fertnstert.2011.04.066> (дата звернення: 29.08.2025).

16. Ghert-Zand R. Embryologists inundated with requests for sperm retrieval from the fallen and dead. *The times of Israel*. 12 October 2023. URL: <https://www.timesofisrael.com/embryologists-inundated-with-requests-for-sperm-retrieval-from-the-fallen-and-dead/> (дата звернення: 29.08.2025).

17. Polyakov A., Rozen G. Fertility Preservation: Exploring the complexities of posthumous reproduction in fertility preservation for oncology patients with poor prognosis. *Reproduction and Fertility*. Volume 4, Issue 4, 2023. URL: <https://doi.org/10.1530/RAF-23-0072> (дата звернення: 29.08.2025).

18. Ostrovska B. Posthumous Reproduction for the Military: Practical Opportunities During the War in Ukraine. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: журнал*. Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2025. Вип. 19 (31). С. 253–259. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2025.19.31.253-259> (дата звернення: 29.08.2025).

19. Ostrovska B. International Issues of Surrogacy During the Pandemic and the War in Ukraine. *Yearbook of Private International Law*. Koninklijke Brill BV, Leiden, the Netherlands & Swiss Institute of Comparative Law. 2025. Vol. 26 (2024/2025), pp. 327–341.

Стаття надійшла у редакцію: 11.08.2025

Стаття прийнята: 26.09.2025

Опубліковано: 27.10.2025

